

1. DEL NO-RES A L'ESCRITURA: LA LENTA ECLOSIÓ. SEGLES VIII-XIII

Si el català ja hagués mort, podríem saber quan va morir i on va morir exactament. Només ens caldria esbrinar el dia, l'hora i el lloc exactes de la mort de l'última persona que el va parlar, de la mateixa manera que sabem (o *sabrem*) el dia, l'hora i el lloc exactes de la mort del darrer parlant d'altres llengües.

Amb el naixement de les llengües les coses no van així. No podem saber el dia, l'hora i el lloc exactes que el primer parlant d'una llengua va dir la primera frase en aquesta llengua. Dit d'una altra manera, potser arribarem a tenir el certificat de defunció del català, però no tenim ni tindrem mai la seva acta de naixement. Hi ha qui ha volgut fer passar per acta de naixement d'una llengua el primer text escrit que es conserva en aquesta llengua, i a partir d'aquesta constància escrita també hi ha qui s'ha dedicat a classificar les llengües segons la seva «edat», amb el benentès que les llengües són més venerables com més ancianes són. Gran equivocació. El primer text que es conserva en una llengua és el primer text que es conserva d'una llengua, i en el millor dels casos pot ser un índex secundari, i mai definitiu, de l'antiguitat real d'una llengua. En tota aquesta qüestió s'oblida que primer les llengües es *parlen* i només després s'*escriuen* –i això en general, perquè sempre hi ha hagut llengües que no s'han arribat a escriure mai. Aquesta prioritat de la parla no l'hem de perdre de vista: les llengües es moren quan es deixen de parlar, encara que es continuïn escrivint. El contrari també és cert: les llengües viuen si hi ha gent que les parla, encara que la gent les deixi d'escriure. Per això el català no ha mort ara ni va morir al segle XVIII, fins i tot si donàvem per bona la idea certament falsa –i potser interessada– que en aquella època es va deixar d'escriure. I si el català no va morir al segle XVIII difícilment podia *renéixer* al XIX.

Però ja hi arribarem quan toqui, als segles XVIII i XIX. Ara només cal deixar clar que no podem saber en quin moment *concret* va començar l'aventura del català, ni el lloc *exacte* on va començar. Però el català va néixer en *algun* moment i en *algun* lloc, i fins allí on puguem això és el que us volem explicar a continuació.

Quan i on

Tot va començar al segle III aC, quan els romans van envair la península Ibèrica. No és que el català ja existís en aquells temps: el que van fer els romans va ser portar la seva llengua, el llatí, i és del llatí parlat al nord-est de la Península d'on va sortir el català. Per això diem que el català és una llengua «romànica», com el castellà, el francès, l'italià o l'occità. Després dels romans van venir els visigots, que portaven una llengua diferent. Si les coses haguessin anat d'una altra manera, la llengua dels visigots hauria substituït el llatí, i avui, en comptes de català, potser parlaríem una llengua germànica, emparentada amb l'alemany. Però les coses *no* van anar d'una altra manera, i per una vegada van ser els invasors que van adoptar la llengua dels envaïts, no pas a l'inrevés.

Entesos: el català va sortir del llatí. Però *quan*? Els especialistes consideren que el català es va formar entre els segles VI i IX, i la majoria creuen que al segle VIII ja estava «constituït». En altres paraules, que al segle VIII la gent ja parlava un llatí que havia deixat de ser llatí i que amb el temps s'anomenaria «català». L'aventura del català, doncs, va començar el mateix segle que els sarraïns van conquerir els territoris visigots que anacrònicament anomenarem «Catalunya». No tenim les dates exactes de l'ocupació sarraïna de Catalunya, però en tot cas la cosa devia ser ràpida. Si la invasió de la Península va començar l'any 711, abans del 720 els sarraïns ja havien arribat a Lleida, Girona, Tarragona i Barcelona. Tot seguit van passar el Pirineu i l'any 725 van obtenir la capitulació de Carcassona, que va anar seguida de la caiguda de tota la Septimània, l'antiga Gàl·lia gòtica. La derrota dels sarraïns a mans dels francs a la batalla de Poitiers (732) va marcar el límit de l'expansió sarraïna a l'altra banda del Pirineu. Posteriorment, durant el reg-

nat de Pipí el Breu (751-758) els francs van reocupar les terres septimanas, incloent-hi el Rosselló, i van establir al Pirineu la seva frontera amb els sarraïns. Aquesta frontera pirinenca no va durar pas gaire: l'any 778 Carlemany va fracassar en el seu intent de dur la frontera francosarraïna fins a l'Ebre, però poc després van caure Girona (785), l'Urgell (789) i Barcelona (801) i els francs van poder crear aquella franja de seguretat formada per una constel·lació de comtats coneguts amb el nom de «Marca Hispànica» (els politòlegs en dirien «estat tampó», que és la traducció que circula per a l'expressió anglesa *buffer state*). Amb la conquesta de Barcelona l'any 801 Lluís el Piadós va aconseguir situar la frontera al Llobregat. Després va fer tres intents de portar-la fins a Tortosa (804-806, 808 i 809) però no se'n va sortir. De tota manera, la frontera no es va quedar a Barcelona; es va anar desplaçant lentament cap al sud al llarg de les centúries següents. Tan lentament que Tortosa va ser sarraïna tres segles i mig més que Barcelona.

Dèiem que al segle VIII el català ja estava «constituït». Joan Bastardas diu que en temps de l'ocupació sarraïna els nostres avantpassats ja no parlaven llatí: els gironins que van lliurar la seva ciutat a Carlemany l'any 785 i els barcelonins que van ser «alliberats» l'any 801 ja parlaven català. S'entén que aquests avantpassats nostres parlaven català *avant la lettre*, perquè el nom «català» és molt i molt posterior, com direm després. I certament el *parlaven*, no l'escrivien, perquè el català va trigar molt i molt a escriure's, com també veurem en aquest capítol.

Va bé: quan els sarraïns van arribar aquí al segle VIII ja s'hi parlava català. Però on és «aquí»? Per dir-ho més tècnicament, quins eren els límits geogràfics exactes del català que es van trobar els sarraïns? I, en tot cas, què va passar amb el català sota la dominació sarraïna? Com és que no va desaparèixer, escombrat per l'àrab?

Hem dit que el català va sortir del llatí parlat «al nord-est de la península Ibèrica». Si la península Ibèrica s'acaba al Pirineu, dir això no és del tot exacte, perquè en el moment del naixement la frontera nord del català passava pel mateix lloc que ara: al nord de Salses, és a dir, a l'altra banda del Pirineu. Dit d'una altra manera, el català és transpirinenc de naixement. Saber a quina banda del Pirineu (o més ben dit de l'Albera) va néixer el català ha tingut la seva importància en el llarg debat que han mantingut els filòlegs

sobre la filiació «gal·loromànica» o «iberoromànica» del català. Simplifiquem, perquè els filòlegs, quan s'ho proposen, poden ser molt pesats: els gal·loromanistes diuen que el català forma part del mateix paquet que el francès i l'occità; els iberoromanistes, en canvi, creuen que s'acosta més al castellà i al galaicoportuguès. Geogràficament parlant, els gal·loromanistes se sentirien més còmodes pensant que el català va aparèixer al *nord* del Pirineu, com els seus «germans» occità i francès, i els altres preferirien creure que va ser al *sud*, igual que el castellà i el galaicoportuguès. Per cert: alguns gal·loromanistes veuen tanta relació entre l'occità i el català que no els consideren germans sinó pare i fill. En altres paraules, sostenen la teoria que el català és un dialecte de l'occità que va arrelar a Catalunya arran de la (re)conquesta franca. Aquesta teoria té la seva justificació –o més ben dit, la *tenia*, perquè avui no hi ha cap filòleg seriós que la professi. D'una banda, és obvi que el català i l'occità s'assemblen; de l'altra, també són òbvies les relacions politico-culturals que van mantenir els comtats catalans i Occitània: en aquest marc trobem el fet indiscutible que durant molt temps els poetes *catalans* van escriure en occità (en provençal, tal com es deia a l'època). I a tot això cal afegir la confusió de noms: des del segle XVI es farà servir el nom «llemosí» (un parlar occità) per referir-se al català medieval i, per extensió, al català en general. Des del segle XVI fins ben entrat el XIX: pensem que al segle XIX l'oda «La Pàtria», el poema d'Aribau que passa per ser el tret de sortida de la Renaixença *catalana*, encara fa servir el nom «llemosí» per referir-se al català!

Si la frontera nord és clara, la frontera sud, en canvi, és un «enigma», com diria Joan Bastardas. És probable que al tombant del segle VIII el català s'estengués dins el territori ocupat pels sarraïns. Fins on? Segons Bastardas, l'àrea primitiva del català incloïa les actuals comarques del Camp (l'Alt i el Baix), la Conca de Barberà, les Garrigues, el Segrià i el Baix Urgell, però no el Pallars, on el basc encara es feia sentir, ni la vall de l'Ebre, on es parlava mossàrab.

El basc ja sabem quina llengua és, però què és això del mossàrab? Per saber-ho hem de parlar de la gent que hi havia a Catalunya quan van arribar els sarraïns, els *hispani* de les cròniques franques de l'època. (Per cert: no deixa de tenir el seu interès que els primers catalans s'anomenessin *hispani*, és a dir, «habitants d'Hispania», o sigui: «espanyols».)

Quan van arribar els sarraïns, dèiem, el català ja estava «constituït». Per tant, hi havia *hispani* que ja parlaven català. Acabada la invasió sarraïna de Catalunya, els *hispani*, parlessin el que parlessin, havien de fer una de dues: o quedar-se o marxar. Entre els que es van quedar, n'hi ha que es van convertir a l'islam; són els anomenats «muladites» o «muladins». Aquí podríem fer una broma ben tòpica i anacrònica i dir que els *hispani* que es van convertir a l'islam es van comportar com uns perfectes *catalani*: convertint-se a l'islam, s'estalviaven el tribut que havien de pagar per conservar la religió cristiana. Fos quin fos el mòbil de la seva conversió, sembla que els muladites van adoptar l'àrab molt ràpidament. En segon lloc, tenim els que van preferir conservar el cristianisme, encara que això els costés un tribut. Aquests són els anomenats *mossàrabs*. Per extensió, el nom *mossàrab* també fa referència a la llengua romànica dels *hispani* que van seguir fidels al cristianisme fora de l'àrea primitiva del català. A diferència dels *hispani* que es van arabitzar de seguida, aquests altres *hispani* van mantenir la seva llengua. Fins quan? No se sap. Normalment es creu que la llengua mossàrab va desaparèixer aviat, escombrada per l'àrab, que era la llengua de cultura. El que no podem afirmar amb rotunditat és que *tots* els mossàrabs s'arabitzessin; al capdavall, els mossàrabs vivien en un estat que mantenia relacions amb els seus veïns cristians i, ves per on, potser la seva llengua tenia algun valor estratègic. La qüestió és simple de formular i històricament difícil de respondre: es tractaria de saber si els conqueridors cristians de Tortosa al segle XII encara hi van trobar algun mossàrab perdut que parlés mossàrab. Si l'haguessin trobat, és molt probable que s'hi haguessin entès: ells parlant en català, que no deixava de ser un mossàrab evolucionat, i el tortosí supervivent parlant en el mossàrab local. Una mica el que passa ara, quan els barcelonins baixen a les Terres de l'Ebre i s'entenen amb la gent del lloc, ells parlant en xava i la gent del lloc en tortosí.

L'altra opció per als *hispani* que no volien quedar-se a casa era exiliar-se. Això és el que van fer molts *hispani* que havien conspirat amb Carlemany en el seu frustrat intent de prendre Saragossa l'any 778 —alguns dels quals, si més no, devien parlar en aquell català que ja estava «constituït». En aquest cas, marxar volia dir refugiar-se en territori franc, i més concretament a la Septimània. Malauradament, no sabem res de com parlaven aquests *hispani*

en terra occitana. Pot ser que la gran proximitat entre l'occità i la llengua romànica dels *hispani* els fes passar desapercebuts lingüísticament parlant? Molt probablement. Aquest «lingüísticament parlant» és pertinent, perquè des d'altres punts de vista els *hispani* van ser ben visibles. Salvant les distàncies, els *hispani* van ser a l'imperi de Carlemany el que els cubans de Miami són als Estats Units –un altre imperi, per cert. Van tenir un paper important en la política exterior franca: sense la seva influència, potser els francs haurien deixat estar les accions militars a Hispània i la Marca Hispànica no hauria existit mai. I si la Marca Hispànica no hagués existit potser el català hauria tingut la mateixa fi que el mossàrab: engolit per l'àrab. I vés a saber, potser segles després el regne de Castella hauria (re)conquerit Catalunya i avui el castellà seria la nostra llengua «pròpia»...

Però les coses *no* van anar així: els *hispani* exiliats van influir en la política exterior de l'estat que els acollia, els francs van emprendre accions militars a Hispània i la Marca Hispànica es va constituir. Per això el català no va tenir la mateixa mort prematura que el mossàrab de les terres de l'Ebre: dit curt, la dominació sarraïna no va durar prou per esborrar el català del mapa.

D'acord: els sarraïns no van tenir temps d'arabitzar el bressol del català perquè els francs els van fer fora. Ara bé, si les coses haguessin anat d'una altra manera, potser el català hauria desaparegut igualment, ara a mans del fràncic, que era la llengua germànica dels francs. Per sort del català, les coses *no* van anar així. Per començar, amb la (re)conquesta franca no és que vinguessin gaires francs a Catalunya. Potser van venir més *hispani* exiliats que no pas francs. I, en tot cas, no tots els francs que van venir devien parlar fràncic. Es diu que Carlemany, com tota l'aristocràcia franca, parlava fràncic, i sembla que fins a Hug Capet, a final del segle X, els reis de França no van tenir el francès com a llengua materna. Ara bé, a la majoria de francs de la Gàl·lia els havia passat el mateix que als visigots d'Hispània: s'havien romanitzat, és a dir, havien abandonat la seva llengua germànica original en favor del llatí –del llatí i dels seus derivats, s'entén. En altres paraules, és molt probable que els francs que van baixar a Catalunya ja no parlessin fràncic sinó un francès primitiu que en aquella època no podia ser radicalment diferent del català. Total: que avui no parlem fràncic, una llengua que per cert s'ha conservat en bona part del departament de la Mosel·la i a l'extrem nord

d'Alsàcia, a les regions limítrofes d'Alemanya (Sarre i Renània), i a Luxemburg, on l'anomenen «luxemburguès».

D'acord: el català no va ser escombrat per l'àrab ni pel fràncic, però això no vol dir que no convisqués des de bon començament amb aquestes i altres llengües. Els historiadors de la llengua tenen una certa tendència a pressuposar que la Catalunya d'aquells temps era una societat lingüísticament homogènia. Tot i que no tenim enquestes sociolingüístiques de l'època, no és gens clar que aquesta homogeneïtat fos total.

En primer lloc, caldria no perdre de vista que la (re)conquesta franca va crear una minoria sarraïna arabòfona dins de Catalunya. Se sol creure que als territoris (re)conquerits pels francs en el pas del segle VIII al IX no va quedar ni un sarraí. Potser no en va quedar cap amb la categoria de ciutadà, però segur que hi havia *esclaus* sarraïns. I, en tot cas, així que el català va fer el salt cap al sud, hi va trobar una població de llengua àrab que es va quedar on era i va continuar sent de llengua àrab fins a la seva expulsió, al segle XVII. Tant a Lleida i a Tortosa com sobretot a València el català va conviure amb l'àrab —una convivència que per cert no sempre va ser idíl·lica (més o menys com ara). Una cosa bastant clara és que els sarraïns que es van quedar en els territoris (re)conquerits no sabien català, i que els catalans (re)conqueridors no sabien àrab. Si els uns i els altres s'arribaven a entendre fou gràcies a un altre grup que tampoc no caldria perdre de vista: els jueus. Els jueus sí que sabien català: com diu Jaume Riera, els jueus «parlaren sempre la llengua del país». Com els de molts altres llocs del món, els jueus d'aquí es van adaptar a la societat d'acollida —sense deixar de ser jueus, és clar— fins que els van fer fora a les acaballes del segle xv. Però per més que parlessin català no podem oblidar l'extensa producció *en hebreu* (literària, religiosa i científica) dels jueus catalans, que van donar al món personatges de renom universal, com el rabí Selomo ben Abraham ibn Adret, al segle XIII. En tot cas, a part del català els jueus més il·lustrats també dominaven les llengües de cultura del moment (el llatí i l'àrab). I aquesta coneixença de l'àrab és el que va portar molts jueus a treballar d'intèrprets àrab-català.

Un altre fet que ens fa dubtar d'aquella homogeneïtat lingüística originària és que els repobladors del segle IX que van omplir les primeres terres preses als sarraïns no eren només «catalans» de la Marca Hispànica: com ens

recorda Josep M. Salrach, «també hi havia occitans, gascons; monjos mossàrabs procedents d'al-Andalus; aragonesos, com els fundadors de Santa Maria i Sant Urbici, de Serrateix; i *hispani*, és a dir, pagesos vinguts directament d'al-Andalus o que cap al 780 havien emigrat a Septimània i d'aquí reemigraren al segle IX cap a la Marca Hispànica». Des de bon començament, Catalunya s'ha fet amb immigrants... Tots aquests grups d'immigrants devien portar les seves llengües, com han fet els immigrants a tot arreu i com continuen fent ara els immigrants que arriben a casa nostra. Una altra cosa és que aquests immigrants, amb el pas de les generacions, s'integressin a la llengua «del país», com fan molts immigrants a tot arreu i com fan (o faran) els nostres immigrants d'avui.

Un tercer grup de persones que complicaven el paisatge lingüístic eren tots els estrangers més o menys passavolants, és a dir, els mercaders, els diplomàtics, els religiosos i els aventurers. En les campanyes militars contra els sarraïns, per exemple, molt sovint hi van participar estrangers: l'any 1092, quan Berenguer Ramon II va ocupar efímerament Tortosa, ho va fer amb col·laboració aragonesa i genovesa; l'any 1114, quan el seu nebot Ramon Berenguer III va participar en una expedició contra Mallorca, ho va fer al costat dels pisans; i quan el fill de Ramon Berenguer III, Ramon Berenguer IV, prengui definitivament Tortosa l'any 1149 la prendrà juntament amb genovesos, montpellerins i tolosans.

Tornem-hi: al segle VIII el català ja estava «constituït» com a llengua diferent del llatí, i al segle IX va començar la seva lenta marxa cap al sud, que rememorarem al capítol següent. Tot això està molt bé, però com ho podem *demonstrar*? Demostrar, el que es diu demostrar, no ho podem fer. La veritat és que ni en el segle VIII ni en el IX ni en el X tenim documentada cap al·lusió directa a una llengua catalana diferent del llatí. Els primers testimonis que tenim de l'existència del català són tots indirectes. I el primer de tots és de l'any 813.

Què va passar l'any 813? L'any 813 es va celebrar un Concili a Tours, on es va aprovar, entre altres cànons, el número 17, que diu exactament això:

Visum est unanimitati nostrae, ut quilibet episcopus habeat omelias continentes necessarias ammonitiones, quibus subiecti erudiantur, id est de fide catholica, prout capere

possint, de perpetua retributione bonorum et aeterna damnatione malorum, de resurrectione quoque futura et ultimo iudicio et quibus operibus possit promereri beata vita quibusve excludi. Et ut easdem omelias quisque aperte transferre studeat in rusticam Romanam linguam aut Thiotiscam, quo facilius cuncti possint intellegere quae dicuntur.

És a dir, en la traducció de Modest Prats:

Unànimement hem cregut que els bisbes prediquin homilies que continguin els advertiments necessaris, amb els quals els súbdits siguin ensenyats, en la mesura en què ho puguin entendre, sobre la fe catòlica, sobre el premi etern dels bons i la condemnaió eterna dels dolents, sobre la resurrecció futura i el judici final, per quines obres es pot merèixer la vida benaurada i per quines se'n pot ser exclòs. I que algú s'apliqui a traduir aquestes homilies, clarament, a la llengua romana vulgar o a la teòstica, de tal manera que tots puguin entendre el que es diu.

Naturalment, la part que ens interessa d'aquest cànon 17 és l'última frase. Per tal que els súbdits poguessin entendre (*intellegere*) les homilies (*omelias*), calia que algú les traduís (*trasferre*) a la seva llengua romana vulgar o teòstica [és a dir, germànica] (*in rusticam Romanam linguam aut Thiotiscam*).

Aquesta decisió del Concili de Tours ens diu que els eclesiàstics van ser dels primers a adonar-se que el llatí i la llengua que parlava la gent havien deixat de ser la mateixa cosa, i considerant la seva missió pastoral van optar per fer les prèdiques en la llengua de la gent. Això de la llengua de la predicació tornarà a sortir: les disputes sobre aquesta qüestió ens serviran fins al segle XX per saber quina ha estat en cada moment la llengua «del poble». Ho retrobarem en els concilis de 1636 i 1637, per exemple, o en la famosa pastoral del bisbe Morgades de l'any 1900.

Però tot això ja arribarà. Ara, per nosaltres, l'únic problema del cànon 17 del Concili de Tours és que no aclareix si hi havia una sola llengua romana vulgar o més d'una, i en el supòsit que n'hi hagués més d'una, quines eren aquestes llengües romanes vulgars i on es parlaven. (És més o menys com la Constitució espanyola de 1978, que parla de les «altres llengües espanyoles» però no diu mai quines són ni on es parlen.) Com a primera prova de l'exis-

tència *del català* el cànon 17 del Concili no sembla gran cosa —però com a mínim podem afirmar que a Catalunya la gent parlava *alguna* llengua romana vulgar diferent del llatí eclesiàstic.

D'acord: el cànon 17 del Concili de Tours no aclareix quantes llengües romanes vulgars hi havia. Aleshores, des de quan tenim *proves* que n'hi hagués més d'una?

Sembla que la primera vegada que algú va contraposar dues llengües romanes vulgars entre elles va ser a final del segle IX. Va ser Ibn Hurdādbih, un geògraf àrab. En el seu *Kitab al-massalik wa-l-mamalic* («Llibre del camins i dels regnes») Ibn Hurdādbih va fer una llista de les llengües que parlaven els comerciants jueus en els seus viatges de negocis per la Mediterrània: hi surten l'àrab, el persa, el grec, l'*affranġiyya*, l'*andalusiyya* i l'eslau. Segons Joan Bastardas, el nom l'*affranġiyya* faria referència a les llengües romanes vulgars que s'usaven a la costa sota domini franc, incloent-hi el català, mentre que *andalusiyya* es referiria als parlars mossàrabs de la costa mediterrània d'al-Andalus. Altres han dit que *affranġiyya* es referia al francès antic i prou —de la qual cosa es desprèn l'errònia conclusió que els catalans de l'època només podien parlar *andalusiyya* o francès. Ben mirat, la diferència entre l'*affranġiyya* i *andalusiyya* podria ser només de noms, no de llengües: podria ser que en realitat hi hagués una mateixa llengua romana vulgar que a al-Andalus es deia *andalusiyya* i a Ifranġa (França), l'*affranġiyya*. Una cosa d'aquest estil és la que ens passa des de fa uns quants segles a nosaltres: a Catalunya fem servir el nom «català» i en canvi a la Comunitat Valenciana fan servir el nom «valencià» per designar la *mateixa* llengua romana vulgar. Si Ibn Hurdādbih hagués entrevistat algun comerciant jueu i l'hagués fet parlar ara en *andalusiyya* ara en l'*affranġiyya*... Potser ho va fer, però no tenim la transcripció de la conversa —ni, per descomptat, l'enregistrament!

Potser més interessant que les consideracions d'Ibn Hurdādbih és el testimoni de la *Vita beati Petri Urseoli*. Aquesta obra anònima, escrita per un monjo del monestir de Cuixà a final del segle XI, explica la vida de Pere Ursèol, antic *dux* de Venècia que un cop jubilat es va retirar en aquest cèlebre monestir que hi ha als afores de Prada de Conflent, d'on per cert va arribar a ser abat, molts segles abans que els americans s'enduguessin mig claustre del monestir a un conegut museu de Nova York que potser heu vi-

sitat. Hi ha un passatge en què el monjo del segle XI remarca que Pere s'adreça a l'abat en la *lingua propriae nationis* (la llengua de la pròpia nació), per demanar-li que el fuetegi: «*O abba, rogo, frustra me*» (oh, abat, t'ho prego, fuetja'm). El que no sabem és si la remarca del monjo del segle XI correspon a algun comentari que fessin els monjos de final del segle X, que és quan va passar aquest incident (Pere Orsèol va morir l'any 988): segle amunt segle avall, sembla que entre els segles X i XI els parlants de llengües romanes vulgars diferents començaven a adonar-se de la diversitat de les seves parles. Tornant a la frase, si l'abat va fuetejar Pere Orsèol o no ens interessa relativament; el que ens interessa de debò és si el va entendre. El monjo escriptor no diu pas que no. Això és important: una cosa que complica la història és que al començament les diferents llengües romanes vulgars devien ser intercomprensibles (és a dir, *més* intercomprensibles que ara). Per tant, és molt probable que en els «països romànics» de l'època es practiqués amb assiduitat la «conversa bilingüe». Una circumstància històrica que hi té a veure és que en els primers temps de les llengües romàniques no hi ha traduccions entre elles ni diccionaris bilingües que les relacionin; en el cas del català, tots els diccionaris bilingües de l'època són llatí-català. (El primer «diccionari» català-castellà és probablement el vocabulari que Juan de Resa va incloure l'any 1555, en ple segle XVI, en una edició de les obres d'Ausiàs March.)

Un parell de centúries més tard trobarem més proves d'aquesta intercomprensió primigènia: al segle XIII els nostres avantpassats necessitaran intèrprets d'àrab en la conquesta de València, però després no els caldran intèrprets de sicilià en la conquesta de Sicília, i al segle següent tampoc no en caldran per conquerir Sardenya. Parlant els uns en català i els altres en sicilià, en sard o en genovès és molt possible que s'entenguessin. De fet, encara ara hi ha qui diu que ha estat a Sicília i s'ha entès amb els sicilians, cadascú parlant en la seva llengua. Les mateixes Corts generals de la Corona d'Aragó (que a partir del segle XIII reunien representants d'Aragó, Catalunya i València) són un bon exemple d'intercomprensió: en aquestes corts «confederals» els nostres reis parlaven en català i els aragonesos els entenien sense servei de traducció simultània. Parlant de tot això, una pregunta que ens farem després serà en quina llengua parlaven els nostres reis amb els seus col·legues castellans: practicaven també la conversa bilingüe o més aviat feien el

que fariem nosaltres, que és passar-se al castellà? Perquè d'intèrprets, això és segur, no en gastaven pas...

Ja que parlem del castellà, qui va ser el primer que va distingir el català del castellà? Els historiadors diuen que aquest mèrit correspon a l'anònim autor de la *Historia Roderici* («Història de Roderic»), una mena de biografia en llatí de l'aventurer Rodrigo Díaz de Vivar, més conegut com el Cid Campeador, personatge que Charlton Heston va encarnar en una pel·lícula mítica d'Anthony Mann. En aquesta *Historia Roderici* es dóna una versió de les dues cartes que es van intercanviar el Cid (1043-1099) i el comte de Barcelona Berenguer Ramon II (1053?-1097), que per cert no surt a la pel·lícula. Cal dir que Berenguer Ramon II i el Cid no van ser precisament grans amics: n'hi ha prou de recordar que el Cid va derrotar Berenguer Ramon dues vegades al camp de batalla i totes dues el va fer presoner. (Si mai us han fet llegir el *Cantar del Mío Cid*, potser recordareu, al final del primer *cantar*, l'enfrontament entre «Çid el de Bivar» i el «comde don Remont», que reuneix en un sol episodi literari els seus dos encontres bèl·lics reals.) Ateses aquestes circumstàncies, no sorprèn que la correspondència entre tots dos no sigui cap bassa d'oli. En la seva carta, Berenguer Ramon II retreu al Cid la seva traïdoria, i perquè no hi hagi cap dubte li ho diu en el «vulgar dels castellans» i en el «vulgar dels francs», és a dir, en català:

Eris talis qualem dicunt in uulgo castellani aleuoso, et in uulgo francorum bauzador et fraudator.

En la seva resposta, el Cid rebutja l'acusació d'haver comès *aleue ad forum Castelle* (tal com ho diuen a Castella) o *bauzia ad forum Gallie* (tal com ho diuen a la Gàl·lia). Sembla, doncs, que Berenguer Ramon II i el Cid (o si més no l'autor de la *Historia Roderici*) eren conscients que a Castella i a la Gàl·lia es parlava diferent, amb el benentès que aquí la Gàl·lia no fa referència a la Gàl·lia de debò sinó als dominis de Berenguer Ramon II, que segons la legalitat internacional de l'època encara formaven part del regne franc.